

УДК 378

Наталія Гричаник

**ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ
ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ:
МЕТОДИЧНИЙ І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ**

У статті розкрито погляди провідних літературознавців та методистів на проблему аналізу художнього твору. Зазначено, що літературознавчий аналіз – це аналіз художніх елементів літературного твору в їх взаємодії в історико-літературному контексті з метою ідейно-естетичного осмислення художнього твору як цілого. Проаналізовано визначені в методиці три традиційні шляхи аналізу художнього твору: за розвитком дії («слідом за автором»), пообразний, проблемно-тематичний.

***Ключові слова:** аналіз, художній твір, шляхи аналізу, літературознавці, методисти.*

Національна стратегія сучасного розвитку освіти України вказує на пріоритетність виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням модернізованого поступу освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Саме тому освітньою метою розвитку є створення міцної основи для інтелектуально-культурного вдосконалення підрастаючого покоління, формування критичного мислення і власного погляду на світ. Особливу роль у цьому процесі відіграють шкільні курси української і світової літератури, на яких під час роботи з текстом художнього твору учні вчаться висловлювати свою думку з приводу прочитаного, простежувати його тісний зв'язок з актуальними проблемами сьогодення. Тому, перш ніж вчити вихованців аналізувати художній твір, вчитель-словесник сам повинен мати неабиякий літературознавчий хист, впевнено володіти науково-теоретичною базою, вмінням обирати ті оптимальні шляхи, методи, форми і види аналізу, за допомогою яких відбуватиметься залучення учнів до кращих здобутків української і світової літератури. Але, як свідчать спостереження, аналіз художнього твору викликає чимало труднощів у роботі вчителів, оскільки більшість з них не володіють належним чином основами аналізу твору. Робота з текстом часто підмінюється переказом, вибіркоким читанням окремих епізодів, переглядом кінофільмів тощо.

Проблемі літературознавчого аналізу художнього твору присвячені ґрунтовні наукові праці літературознавців С. Єфремова, Л. Грицик, Р. Гром'яка, А. Гуляка, М. Жулинського та ін.

Здійснено ряд наукових досліджень, що стосуються різних аспектів

означеного питання: створення концепції аналізу художнього твору, визначення принципів аналізу літературного явища в єдності форми і змісту, співвідношення аналізу як специфічної основи літературного дослідження та інтерпретації (Г. Клочек, М. Наєнко, О. Кухар-Онишко, В. Марко та ін.).

Проблема роботи з текстом художнього твору стала об'єктом зацікавлення відомих методистів Л. Мірошніченко, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, О. Ніколенко, А. Ситченка, Г. Токмань та ін.

Безперечно, наукові досягнення цих вчених мають суттєвий вплив на розкриття вказаної проблеми і заслуговують на ретельне вивчення та узагальнення.

Мета статті полягає у розкритті поглядів літературознавців та методистів на проблему аналізу художнього твору.

Аналіз твору повинен стати основою літературної освіти учнів, яку вони набувають у процесі вивчення курсу української і світової літератури. Навчитися аналізувати літературний твір означає сприймати його не пасивно, а осмислено; глибоко проникати в тканину художнього твору; розуміти його не на побутовому рівні, а в контексті розвитку світової культури, філософської думки, з позиції духовних прагнень свого часу; уміти оцінити й отримати справжню естетичну насолоду від твору як мистецтва слова.

У результаті опрацювання наукових джерел можна стверджувати, що термін «аналіз» не має однозначного тлумачення. Так, словник сучасної літературної мови тлумачить аналіз як: 1) метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини; протилежне – синтез; розгляд чогось; 2) визначення складу та властивостей якої-небудь речовини, дослідження їх [1, с. 40].

Літературознавчий аналіз – це аналіз художніх елементів літературного твору в їх взаємодії в історико-літературному контексті з метою ідейно-естетичного осмислення художнього твору як цілого. Українські літературознавці Г. Клочек, О. Кухар-Онишко, М. Наєнко, розглядаючи художній текст як своєрідний модуль образних компонентів, виступають не лише за проникнення у зміст і форму твору, а й за створення і дотримання певної системи засобів його вивчення та порядку їх реалізації. Вони розуміють аналіз художнього твору як розгляд окремих образних компонентів тексту і передбачають розкриття емоційно-сміслових зв'язків між ними для його цілісного осягнення, проникнення завдяки цьому в ядро авторської думки.

Ефективність застосування літературознавчого аналізу (у межах шкільного) також визначають Ю. Ковбасенко і А. Градовський, які стверджують, що літературознавчий аналіз дає можливість синтезувати досягнення сучасної лінгвістики й академічного літературознавства. На їх думку, широке використання можливостей такого аналізу дасть школярам

неабиякий арсенал для подальшого формування їхньої літературної освіти, допоможе зорієнтуватися у складних культурних епохах та новаторських досягненнях письменників-класиків [2, с. 11].

Професор А. Ткаченко у своєму підручнику «Мистецтво слова. Вступ до літературознавства» визначає аналіз як розщеплення явища на складники і покомпонентне їх дослідження, доводить, що літературний твір є такою функціональною рухомою системою зв'язків, де кожен елемент, взаємодіючи з іншими, переносить на них свою енергію і навпаки. Автор переконує, що, коли перед читачем знаходиться готовий, викінчений текст, що відділився від автора і почав самостійне існування, то в ньому мають бути ті орієнтири, які будуть придатні для літературознавчого аналізу. Це насамперед тісна взаємодія форми і змісту [3, с. 147].

Грунтовну концепцію аналізу художнього твору пропонує В. Марко. Дослідник вважає, що аналіз – це «один із шляхів адекватного, тобто найближчого до авторського задуму, прочитання твору; уявна (мислительна) операція над твором, яка передбачає членування та виділення його на частини, дослідження їхніх особливостей, визначення місця й функціональної ролі в загальній системі твору» [4, с. 10]. Автор переконаний, що аналіз будь-якого твору слід закінчувати стислими висновками про основну ідею, авторську позицію та специфіку її втілення.

Успішний літературознавчий аналіз потребує оволодіння інструментарієм, видами і способами його реалізації. Насамперед необхідно знати складники твору й систему понять і термінів для означення. За традицією, у творі вирізняють два аспекти: форму і зміст. З.Кирилюк підкреслювала: «...аналіз художнього твору неможливий без уважного ставлення не тільки до того, що зображено, а й до того, як автор творить образи, викликає у читачів певні переживання, почуття, думки. В іншому разі аналіз перетворюється на переказ змісту чи розмову з приводу того, що зображено».

На важливості дотримання принципу єдності змісту і форми наголосив і літературознавець М. Гіршман, вказавши на те, що у художньому тексті єдність змісту та форми – це водночас і єдність автора і читача, їхня творча зустріч та перевтілення одне в одного.

У підручнику «Теорія літератури» за науковою редакцією О. Галича автори, описуючи структурні особливості художнього твору, зауважують: «...виділення форми зі змісту або змісту із форми – умовна логічна операція, до якої ми вдаємося, аналізуючи твір. Протиставлення їх за принципом: «що сказано (зміст) і як сказано (форма) – також великою мірою припущення, яке дозволяє наочно уявити структуру літературного твору»» [5, с. 17].

Думку сучасників поділяє і професор А. Ткаченко, який теж визначає основні компоненти змісту і форми. За визначенням науковця В. Марка, форма художнього твору – це «художні засоби і прийоми втілення змісту

(теми та ідеї); способи його внутрішньої і зовнішньої організації». Автор притримується думки про те, що в сучасних умовах розвитку літературознавства виокремилася нова система принципів аналізу художнього твору: принцип аналізу взаємодії змісту і форми, системний підхід, принцип історизму.

Таким чином, літературознавці стверджують, що немає принципової різниці, як рухатися в аналізі: від змісту до форми чи навпаки, оскільки в ньому однаково важливі обидва компоненти. А тому, розглядаючи твір, дослідник має виходити зі змістових і формальних особливостей саме того твору, який є об'єктом дослідження.

У сучасній методичній науці аналіз художнього твору трактується і отримує різні форми. Методисти, як і літературознавці, переконані, що відрив у процесі аналізу змісту від форми породжує голе соціологізування і формалізм. Тому головний принцип роботи на етапі аналізу художнього твору – аналіз у єдності змісту і форми.

Вчений-методист Б. Степанишин переконує, що в основі аналізу художнього твору – текст, а не літературознавчий чи методичний посібник. Методист зазначає, що аналіз повинен розвивати естетичні мистецькі смаки.

Методист Г. Токмань доводить, що на сучасному етапі літературної освіти аналіз художнього твору повинен відповідати наступним критеріям: формувати в учнів оцінні судження; активізувати їх життєвий (моральний) досвід; виробляти потребу поспілкуватися з митцем; розвивати творче мислення та уяву; виробляти особистісний підхід до оцінки художнього твору [6, с. 29].

А. Ситченко вказує на те, що «аналіз художнього твору в школі переслідує конкретну мету: сформувати в учнів наукове поняття про його зміст і форму, їхній взаємозв'язок; завдяки процесу й результату осягнення мистецтва слова вплинути на становлення домінантних рис розвиненої особистості» [7, с. 69].

Методист М. Кудряшов теоретично доводить і обґрунтовує дві важливі умови аналізу художнього твору в школі: «Перше – сам вчитель повинен глибоко зрозуміти, пережити, відчути художній твір. Друга умова – правильний відбір і дозування матеріалу з урахуванням віку, розвитку й можливості школярів».

Професор Л. Мірошниченко зазначає, що «вчити учнів аналізувати художній твір – означає визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому; відчути його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обґрунтовану оцінку» [8, с. 213]. Науковець теоретично обґрунтовує питання шляхів аналізу художнього твору, яке привертало увагу багатьох методистів, але й досі чимало його сторін вимагає наукового висвітлення й уточнення.

Нині в методиці літератури існує кілька класифікацій типів аналізу художнього твору, але серед них традиційними залишаються пообразний, «слідом за автором», проблемно-тематичний.

Аналіз «слідом за автором» доцільно брати до уваги, коли твір невеликий за обсягом, попередньо поділивши його на логічно завершені змістові частини і склавши систему запитань до кожної з них. Пообразний шлях аналізу використовується у школі найчастіше і вимагає від вчителя концентрації основної уваги на образах героїв. Запитання, правильно сформульовані вчителем, стимулюють учнів глибше проникати в текст, зацікавитися ним і перечитати ті місця, які вони, можливо б, пропустили при самостійному прочитанні. Проблемно-тематичний шлях аналізу твору проводиться у такій послідовності:

- визначення теми художнього твору;
- оголошення вже визначених проблем;
- пошук авторських шляхів вираження.

Під час такого аналізу учні самі здобувають знання, а вчитель лише організовує пошук і стежить за його напрямом. До цієї роботи важливо залучити всі компоненти художнього твору, що сприяють визначенню напрямів вирішення проблеми, оцінці вартості його змісту і форми, розумінню твору в цілому.

Отже, названі шляхи аналізу дають змогу вчителю не просто повідомляти знання в готовому вигляді, а вводити школярів у лабораторію самостійного відкриття, вказувати шляхи пошуку істини.

Таким чином, доходимо до висновку, що літературознавчий аналіз – це складний процес ґрунтовного дослідження різних аспектів художнього твору, який передбачає повну заглибленість у зміст прочитаного матеріалу та вимагає від вчителя-словесника володіння повним інструментарієм термінів і понять. В значній мірі його ефективність визначається вдало підібраними видами аналізу і широким використанням літературознавчих принципів.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. До перспективних напрямків досліджень даної проблематики ми відносимо розробку методики навчання студентів аналізу художнього твору літератури як мистецтва слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новий словник української мови / укладачі: Василь Васильович Яременко, Оксана Миколаївна Сліпущко. – К., 1999. – Т. 1.
2. Ісаєва О. О. Концептуальні основи аналізу художнього тексту в школі (Про герменевтичну спрямованість цього аналізу) / Олена Олександрівна Ісаєва // Всесвітня література. – 2004. – № 6. – С. 2–6.
3. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: вступ до літературознавства : підручник / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київський

- університет», 2003. – 448 с.
4. Марко В. П. Аналіз художнього твору : навч. посіб. / Василь Петрович Марко. – К. : Академвидав, 2013. – 280 с.
 5. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / Олександр Аркадійович Галич, Віталій Миколайович Назарець, Євгеній Михайлович Васильєв ; за наук. ред. Олександра Аркадійовича Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
 6. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Ганна Леонідівна Токмань. – К. : Міленіум, 2002. – 320 с.
 7. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу : [монографія] / Анатолій Люціанович Ситченко. – К., 2004. – 110 с.
 8. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах : підручник / Леся Федорівна Мірошніченко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2010. – 432 с.